

ХУДОЖНЯ МОВА ЯК КОД НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАРІЇ МАТІОС

У статті з'ясовуються мовні маркери творчого самовираження Марії Матіос. Досліджується лексико-семантична система роману «Нація», виявляється й характеризується ідейно-естетична роль мовних компонентів твору в презентації письменницею української картини світу.

Ключові слова: код, роман, національна ідентичність, мовна картина світу, мовно-образна модель, національна самототожність.

Ім'я сучасної самобутньої письменниці Марії Матіос останніми роками дедалі активніше завойовує прихильників – з боку і широкого читацького загалу, й наукової спільноти. Сьогодні майже аксіомою стало її визнання як однієї з найпродуктивнішої брендової авторки популярного оригінального художнього письма. Прозоватворчість Марії Матіос «дужестроката в жанровому плані: роман-памфлет, бульварний роман, повість, книга кулінарних рецептів, сага у новелах» [12, с. 12]. Проте неабиякий інтерес українського читача до написаного письменницею зумовлений не так жанровими чи формальними аспектами, як виразно підкресленою націєцентричністю її авторського «Я», рішучим відстоюванням «традиційних українських цінностей, що їх більшість сучасних українських прозаїків вважає або анахронічними, або неможливими» [15, с. 69].

Етноцентризм як основа формування нації у прозі Марії Матіос, за слушними зауваженнями О. Юрчук, оприявнюється «мовою, народними традиціями, історичною пам'яттю» [18, с. 197]. Уявлення про вартісні пріоритети й духовний світ її мистецької особистості значною мірою формує національно маркована мова, що явно демонструє відому гайдеггерівську думку про «мову як дім буття і середовище сенсу» [14, с. 192]. Мабуть, саме з цієї причини «найвиразнішим і найдовершенішим художнім засобом самовираження Марії Матіос стала мова її творів» [9]. Письменниця належить до кола митців найвищої проби, яких «поцілувала мова» (Г.-Г. Гадамер). Відтак мова є маркером не лише її неординарної творчої манери, але й чітко вираженої національної ідентичності. За особистими зізнаннями Марії Матіос, вона «позиціонує себе як письменницю національну, підкреслюючи, що «Фуршет» – така ж національна книжка, як і «Нація» [15, с. 70].

Ресурси художньої мови творів Марії Матіос неодноразово ставали об'єктом наукового осмислення, про що свідчать публікації останніх років. Майже кожен із дослідників доробку письменниці виокремлює особливий статус її художньої мови як атрибутивну ознаку індивідуального, завжди впізнаваного почерку. Зазвичай ідеться про лексико-семантичну систему письменниці загалом і широкий спектр функціонування в її прозі діалектизмів. Так, Н. Сварич у статті «Моделювання картини світу через художнє осмислення людського буття та духовних цінностей у творчості Марії Матіос (на прикладі твору “Майже ніколи не навпаки”))» підкреслює, що хист письменниці виявляється насамперед у стилі, який відзначається «багатством лексики, використанням живої мови буковинців з яскравими діалектизмами, за допомогою яких вона відтворює місцевий колорит. Уживання чималої кількості діалектизмів не затьмарює і не ускладнює сприйняття та прочитання саги в цілому» [12, с. 216].

У полі зору дослідників перебувають також деякі інші аспекти мовної картини світу прози письменниці. Так, З. Бакум, виокремлюючи функціонально-стилістичні особливості антропонімів у її авторському тексті, зазначає, що вдало презентований нею «онімікон допомагає у створенні образів та характерів, виконує стилістичну й номінативну функції, викликає емоції у читача, указує на ставлення авторки до персонажів» [1, с. 200]. Г. Павлишин акцентує увагу на ролі вульгаризмів у «відображенні щоденно-побутової мови персонажів» художніх творів письменниці [9].

Характеризуючи мовно-образну модель прози Марії Матіос, доречно навести думку відомого сучасного українського науковця П. Іванишина про те, що «буттєве розуміння мови може бути абероване, якщо не враховувати того, що, говорячи про мову, постійно йдеться про сутнісно-національне явище. Мова – це насамперед національна мова» [5, с. 56]. Ця ознака мовної самопрезентації письменниці особливо виразно виявилась у творі, що має промовисту назву «Нація».

Порушена у статті проблема означена пунктирно (подекуди – ширше) в окремих локальних публікаціях (Н. І. Заверталюк, Я. Ю. Голобородька, Р. Б. Харчук та ін.) про творчість Марії Матіос, тому потребує ґрунтовнішого дослідження, оскільки оприявнює сутнісні складові національної самототожності письменниці, мистецьки реалізовані в цьому творі. Саме цим зумовлюється актуальність окресленої теми. Метою статті є виявлення та характеристика мовних компонентів національного світу неординарного прозового тексту «Нації» Марії Матіос.

Зазначимо, що в сучасному літературно-критичному дискурсі не маємо одностайної думки щодо жанрового означення «Нації». Тому зустрічаємо його різні жанрові дефініції: «роман» (О. Юрчук), «збірка» (К. Хижняк), «історико-біографічна розповідь», «сказання» (Г. Павлишин). Доволі часто зустрічаємо дефініювання «Нації» як «буковинської саги» (це жанрове означення застосовують і до таких творів, як «Майже ніколи не навпаки» та «Солодка Даруся»). З огляду на цілісність тексту твору, широке охоплення в ньому життєвих та історичних подій, глибоке розкриття характерів персонажів, місткість обсягу тощо [7, с. 604], на нашу думку, є достатньо підстав, услід за О. Юрчук – авторкою монографії «У тіні імперії : Українська література у світлі постколоніальної теорії» [18] – трактувати жанр «Нації» як роман.

Композиційно твір структурований багатьма самостійними фрагментами («Апокаліпсис», «Убієнних всіх скорботні тіні Я тримаю, наче чорний стяг», «Одкровення»), кожен із яких складається із окремих мікросюжетів (напр., «Апокаліпсис»: «Юр'яна і Довгопол», «Апокаліпсис», «Вставайте, мамко», «Прощай мене», «Дванадцять службів», «Просили тато-мама...»). Усі вони є абсолютно різними і за сюжетною специфікою, й за емоційно-психологічним навантаженням. Ідейним осередням роману, за спостереженнями К. Хижняк, є думка «маскальки» з Омська, фельдшерки Дусі з оповідання «Юр'яна і Довгопол» про те, що «...кров не має нації» [8, с. 32], адже письменниця постійно наголошує на зображених нею катастрофічних наслідках війни для обох сторін [16, с. 101]. Проте не визнавати найперше націоохоронного етосу роману, як і всього доробку письменниці, означає грішити супроти істини, бо «генетично творчість Марії Матіос є суто українською» [8, с. 3]. Й істотним маркером національної ідентифікації персонажів твору (відтак і авторського «Я» самої письменниці) є його мовна картина, зокрема специфічна лексико-семантична система.

У романі «Нація» переконливо звучить ідея Г. Гердера про першорядне значення мови як «головної людської потреби» виражати «національний дух» народу, за словами М. Жулинського, «дух культурної спільноти, якою є нація» [4, с. 772]. Аналіз твору переконує, що індивідуальна художня мова Марії Матіос є тим «зовнішнім» знаком текстуальності, котрий мінімізує дистанцію між ліричним суб'єктом, автором і читачем, оскільки виступає подією «транстекстової комунікації» (М. Бахтін). Свого часу В. Виноградов наполягав на тому, що «проблема» автора в художньому творі «невідривна від усякого мовного виявлення» [2, с. 107]. Інтерпретуючи традицію в постмодерному ракурсі, Марія Матіос у романі «Нація», як, власне, й у багатьох інших своїх творах, виявляє водночас достеменно знання західноукраїнської культури (лінгвістичної в тім числі), так би мовити, зсередини. Тому мовна стихія її тексту «органічна, якщо не для героїв [...] то для неї. Використання такого мовного формату реалізує авторське національне єство і забезпечує основоположну ознаку нації – національну мову» [18, с. 197].

Загальновідомо, що мова письменника є важливим «визначальником причетності до певної літератури» (О. Галета). І національний митець слова, коли він пише «своєю» мовою і хоче належати до своєї материкової культури, завжди належить до неї...» [3, с. 294]. Лінгвістичну стилізованість тексту Марії Матіос формує саме «її» мова, буковинський колорит із властивими йому етноландшафтом та історичними алюзіями («За півтора року після черкесів Тисовою Рівнею [...] знову прогарцював грабіж...» [8, с. 43]), мовним світом («А мені, думаси, не банно за Манолієм? Ті гаки в ребрах дотепер у сні виджу!» [8, с. 84]), звичаями («ЗРОДУ-ВІКУ Юр'яна знала, що випране вбрання треба вішати, як і носити, по-людськи; грудьми до схід сонця, а штанинами до землі» [8, с. 6]) тощо.

Знаковим для мови роману є флористична образність, зокрема частотне використання назв дерев прикарпатського космосу як образного втілення міфопоетичної вертикалі моделі світу, позначеної етнічними особливостями національного світогляду українця-горянина. Так, події оповідання «Апокаліпсис» (Мойсеєві Фішбейну) розгортаються в Тисовій Рівні – селі, що «сподобило собі ім'я найтвердішого в світі дерева – тиса...» [8, с. 36]. Подекуди в романі локальний прикарпатський ландшафт втрачає своє первісне значення й набуває образно-символічного сенсу. Символом одвічного гріха людини та потреби його спокути виступає у творі осика – «завжди тремке дерево», як пише Марія Матіос, «трепета по-тутешньому», що від ранньої весни й аж до передзим'я невтомно лопотіла полохливим листом» [8, с. 41].

Широкий спектр конотацій має у романі улюблене дерево українця-горянина – смерека. Найпоширенішим значенням образу смереки є прагнення до вершини духу – і окремої людини, й нації в цілому. Проте специфікою його інтерпретації письменницею бачиться додаткове семантичне значення, зокрема, символізація драматичної національної історії. Так, в одному з мікросюжетів твору («Убієнних всіх скорботні тіні Я тримаю, наче чорний стяг») тугу за полеглими повстанцями проти національного ярма «серед чорної зими / Смереки чорно трембітали» [8, с. 171]. У цьому контексті етнічно маркований флорообраз увиразнює відтворені письменницею драматичні колізії національної історії.

Виразним маркером національної мови в аналізованому романі, як і в більшості текстів Марії Матіос, є діалектизми. Враховуючи той факт, що письменниця «прекрасно володіла говіркою у її гуцульському і буковинському ареалах, а також хотіла точно відобразити життя і побут гуцулів ХХ століття, варто зазначити, що все

це свідчить про те, що вживання діалектизмів М. Матіос було неусвідомленим і усвідомленим водночас» [9]. Діалектизмами буквально ряснують сторінки роману: «...Грунтець піде до колгоспу; Корниля заарканять москалі й котрась фудульна дівка» («Вставайте, мамко...») [8, с. 69]; «МУЧИТЬ ФРОСИНУ всередині нутра щось таке, ніби там розіклали ватру» («Дванадцять службів») [8, с. 69]; «Фест гуляєте, виджу ... фест» («Признай свою дитину») [8, с. 207]. Деякі маловідомі діалекти авторка твору виносить у підтекстові посилення (*міцка* – перша, найтонша, вовна; *бульбінь* – коловорот; *фальча* – давня міра; *цаніна* – інструмент для роботи деревом; *бутин* – лісорозробка; *кадіш* – молитва жалоби). Ці пласти пасивної лексики, введені до мовної картини світу роману, сприяють «достеменному відтворенню мовного, побутового колориту, психологічної атмосфери, реалій доби, місцевості, типізації та індивідуалізації персонажів» [9]. Марія Матіос використовує «різноманітні тематичні групи діалектизмів. Особливо вони мають місце при показі народної мудрості, національної свідомості, відображенні народних звичаїв та традицій» [6].

У романі порушено одну з вічних проблем, що є «альфою та омегою» всієї творчості письменниці. Її герої розмірковують про смисл життя, відкрито говорять про потойбіччя як про неминучість, при цьому з властивою для українського характеру філософічністю. І саме мовний колорит створює відповідну атмосферу. Цікавою в цьому плані є третя частина роману, що має назву «Одкровення». В одному з оповідань «Не плачте за мною ніколи...» блаженна Маріка, чоловіка якої «вбило деревом у лісі років тому із десять», здатна передвіщати смерть. Інша героїня твору Юстина повідає співрозмовниці про ритуал підготовки до відходу в позасвіти. Вона розказує про це з гумором, без жодного на натяку на страх, розпач, уводячи в свою мову діалектизми, засвідчуючи знання українських повір'їв, прикмет: «*Та така файна та труна моя перша була, що й сказати тобі не можу. Дерево рівеньке, гладеньке. На першу труну дід сам вибирав породу й рубав дерево тоді, коли треба. Бо то, що рубане в червні, – червине...*» [8, с. 224]. Герой оповідання «Апокаліпсис» вуйко Тимофій Сандуляк на запитання охочих, скільки літ старому, колоритно, по-філософськи мудро відповідає: «*А ти, дитино, спитай мене, скільки я вже не маю, а те, що маю, то кришка ся лишила. Майже ніц!*» [8, с. 67].

Марія Матіос, як видно, доволі майстерно використала особливості покутсько-буковинського говору, відгранюючи його звучання на тлі досконалої літературної мови, що надає її творові особливого колориту, увиразнює особливості національного характеру українця-горянина.

За спостереженнями дослідників, «модерністська версія генези української нації продекларована в романі Марії Матіос ідеєю національної незалежності, що вказує на сформованість політично-національної свідомості» [18, с. 198]. Своїм твором письменниця засвідчила прагнення пробудити в українському народі «*гідність і гонор причетності до власної нації*» [8, с. 255]. Сюжет більшості частин роману, що є окремими розповідями про епізоди з життя мешканців буковинського краю, побудований на опозиції *свій/чужий*, що в тексті оприявнюється як протистояння між українським та імперським (російсько-радянським) світами. «Свої» зображені як носії українського національного світу. Їх антиподами виступають переважно представники влади та військові-«МГБісти». Таке протистояння функціонує в мікросюжетах твору не тільки на рівні змісту, але й на рівні лексики.

Письменниця акцентує увагу на займенниках («свій», «чужий», «наш», «цей»), у яких прочитується опозиція *національне (своє)/імперське (чуже)*: «*А ці [вороги. – С. Щ.] карають просто за те, що ти є на цьому світі, за те, що не злидень – що*

маєш ґрунт, господарку, фамілію, що не віднікуєшся від свого» [8, с. 18]; «Ця своїм дітям виплела вовняні панчохи, а прийшли, перебрані в наших ці, що й добре говорити по-нашому не вміють, та й забрали панчохи» [8, с. 92]. З цитованих рядків, як із багатьох подібних прикладів, видно, що парадигма займенника тут виходить далеко поза межі суто граматичного сенсу. Використовуючи займенники, Марія Матіос вкладає у них «потужну сугестивну силу спадковості, живлену й активовану пам'яттю як запорукою тяглості історичних та культурних процесів і традицій, і водночас – потенцію самоусвідомлення як самовирізнення персонального буття» [13, с. 9]. Йдеться про авторське «Я» письменниці, структуроване «Я»-центричним і націєцентричним сенсом.

Національна ідентичність українця включає ще одну, доволі суттєву складову – глибоку релігійність. Для українства, як стверджує В. Янів, основна вісь буття – «щось вище за нього, якась його “трансценденція”, ідея чи ідеал, що перевищує границі життя» [19, с. 146]. Тож закономірно, що вся «українська література просякнута релігійністю, яка для нації мислиться рівнозначно як висока духовність. Навіть у радянські часи, коли релігійний інстинкт притлумлювався й карався, він не переставав визначати духовну плоть художніх творів та фольклору, функціонуючи переважно в імпліцитній сфері тексту» [10, с. 242]. Упорядник відомої книги української духовної поезії «Слово благовісту» (Львів, 1999) Т. Салига так пояснює закономірність релігійного коду української літератури: «Релігійність як світогляд, а поетичність як засада людської натури, як категорія психологічна – це наша праоснова, це фундамент нашого духовного розвою, це материк, з якого починається українське поетичне слово. Єдність релігійності й поетичності якраз і є тією субстанцією, що формувала і різьбила наше художнє слово упродовж століть» [11, с. 65].

Для Марії Матіос, як і для багатьох інших українських письменників, релігійність визначається не лише домінуванням відповідної проблематики й мотивів чи формальної атрибутики тексту. Це щось значно глибинніше, сутнісніше, існує на рівні інтуїції, духовної субстанції. Щодо релігійності гуцулів, то вона існує «як внутрішня необхідність бути поруч Бога, як чітка опозиція до диявольського світу (порушення основних заповідей: не вбити, не зрадити тощо) радянсько-російсько-імперського» [18, с. 198]. Письменниця утверджує найвищі етичні та моральні якості національної естетики, котрі значною мірою структуруються глибокою релігійністю.

Релігійну (духовну) енергетику тексту роману «Нація» формує стилістично маркована лексика, яка фіксує усеприсутність Бога в житті персонажів твору: «Далі, зрозумілими для Марії словами, він казав про віру у Всевишнього, спокуту й порятунк, а ще далі – прославляв святість Бога» [8, с. 48]. Письменниця органічно влітає в сакралізований ресурсами релігійної лексики текст елементи національного колориту з його регіональними особливостями, з властивим національному характеру гумором, віталістичним ставленням до життя та зневагою до власної смерті. Так, героїня оповідання «Не плачте за мною ніколи...» Юстина щиро зізнається своїй співрозмовниці: «VIP АБО НЕ VIP, але бігме Боже, не вмирала би ніколи, аби навіть не мала що робити...» [8, с. 218].

Розмірковуючи про національну художню свідомість, Н. Шумило підкреслює, що її сутність «особливо яскраво виявляється в народній творчості, яка обертається навколо основних архетипів, сталих емоційно-динамічних моделей, повільно видозмінюючи та розширюючи їх» [17, с. 13]. Національна іманентність аналізованого роману значною мірою кодифікується її фольклорною закоріненістю.

Блискучий знавець українського фольклору Марія Матіос, як уже зазначалось вище, влітає у художню канву тексту народні повір'я, прикмети: «...шкандибав, спираючись на бук із трепети, а коли на ніч лишав його під стіною хати, так ніби вбивав осиковий кіл у груди невидимого упиря» [8, с. 60]. Індивідуалізуючи мову своїх персонажів, наділяючи їх рисами національного характеру, письменниця часто вкладає в їх вуста прислів'я та приказки: «МАМО, ТИ ЗБИРАЄШСЯ, як до шлюбу» [8, с. 102]. При цьому вона активно, з почуттям стилістичної міри, послуговується потенціалом різних шарів пасивної (вульгарної в тім числі) лексики, що надає текстові особливого емоційного звучання: «Ой, хлопче, з малого казала тобі: женячка – гірше, ніж срачка, а ти отак узяв і послухав!» [8, с. 102]. Використання цього своєрідного поєднання вульгарної лексики й діалектизмів не свідчить про те, що всі, хто спілкувався такою мовою є невихованими, брутальними, негативними персонажами. Адже це була мова частини жителів українського села початку ХХ ст. У зв'язку з тим, що письменниця була вихідцем із села, добре знала й володіла його мовою, їй було неважко відтворити її з метою відображення щоденно-побутового спілкування героїв [9].

Творче репродукування народнопоетичних джерел, народно-розмовної мови становить сутнісну якість індивідуального стилю Марії Матіос. З них вона черпає натхнення й формує художній світ своїх творів, багату образність, несподівані ходи думки, незвичні способи вислову, афористичність, незужиту тропіку, колоритну (зазвичай раритетну) лексику, урочисто-ритуальний пафос гуцульської звичаєвої культури.

Мовні маркери національної ідентичності персонажів роману «Нація» є могутнім засобом збереження автентичного українського світу, презентованого письменницею. Вони виявляють індивідуальний спосіб її світобачення, оприявнюють важливу якість «національної логіки» (Г. Гачев), засвідчують сприйняття й відображення світу за законами народного світогляду. Відтак окреслені у статті особливості лексико-семантичної системи прози Марії Матіос вимагають подальшого вивчення в межах її індивідуальної естетики й національної художньо-мистецької традиції загалом.

Список використаних джерел

1. Бакум З. П. Антропоніми у мові творів Марії Матіос / З. П. Бакум // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2010. – № XII. – С. 197-200.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи : [учебное пособие для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов] / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
3. Галета О. І. Від антології до онтології : антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХІ століття : [монографія] / О. І. Галета. – К. : Смолоскип, 2015. – 640 с.
4. Жулинський М. Г. Слово на сторожі нації : [літературно-критичні твори] / М. Г. Жулинський. – К. : Український письменник, 2015. – 1016 с.
5. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко [монографія] / П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
6. Лексика епохи у творах Марії Матіос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diplomba.ru/work/76766>.
7. Літературознавчий словник-довідник. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

8. Матіос М. Нація : Видання п'яте / Марія Матіос. – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2010. – 256 с.
9. Павлишин Г. Я. Багатство мовної палітри драми на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся» / Г. Я. Павлишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/in_mow/inf_pavlyshyn/українська/наукові%20інтереси/багатство%20мовної%20палітри.htm.
10. Райбедюк Г. Б. Релігійний дискурс у поетичній творчості дисидентів / Г. Б. Райбедюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [збірник наукових праць]. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 241-253.
11. Салига Т. Ю. Слово благовісту / Т. Ю. Салига // Імператив : Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів : Світ, 1997. – С. 64-98.
12. Сварич Н. З. Моделювання картини світу через художнє осмислення людського буття та духовних цінностей у творчості Марії Матіос (на прикладі твору «...Майже ніколи не навпаки») / Н. З. Сварич // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 212-217.
13. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво : профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти) [монографія] / Л. Б. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.
14. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 319-325.
15. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : [навчальний посібник] / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
16. Хижняк К. В. Психологія тоталітаризму в прозі Марії Матіос / К. В. Хижняк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2010. – № 901. – Вип. 59. – С. 99-102.
17. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності : [монографія] / Н. М. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
18. Юрчук О. О. У тіні імперії : Українська література у світлі постколоніальної теорії : [монографія] / О. О. Юрчук. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 224 с.
19. Янів В. М. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. М. Янів // Основа. – 1995. – 28 (6). – С. 144-163.

Summary

Shchetinina Svetlana. Artistic language as the national identity code of Mariya Matios.

The article deals with the linguistic markers of Mary Matios's self-expression. We investigate the lexical and semantical system of the novel «Nation», expose and aesthetical role of the linguistic components of the novel in the writer's presenting the Ukrainian picture of the world.

Key words: code, novel, national identity, linguistic picture of the world, linguistic image-bearing model, national self-consciousness.